

Ботев и младия Вазов, благоприятствува за навременната и по-пълна изява на възрождеските традиции в българската литература след Освобождението, за утвърждаването на Ботевия патос в нея.

*

Приведените в настоящата статия факти имат важно историко-литературно значение. Преди всичко те ни ориентират в началото на все по-активното участие на Ботев в нашия обществен и литературен живот след неговата героична смърт. Своевременното въздействие на художествените и публицистичните му творби до 1876 г. е от съществено значение за насоките, които българският народ следва в своето идейно-политическо и литературно развитие през 70-те години на миналия век, когато възгледите му залягат в основата на програмата на българското национално-освободително движение. Но по своя характер и по своята изява то се отличава от влиянието, което Ботев започва да упражнява върху събитията у нас след историческия поход на предвожданата от него чета. Още в средата на 1876 г. животът и делата му стават вдъхновяващ пример, който мобилизира народните сили и ги ръководи в борбата за национално и социално освобождение. Поетичното му творчество придобива сега незабелязвана преди действена сила и влияе върху идейно-творческото оформяне на начеващи поети и писатели. Героят от Вола навлиза дълбоко в живота и в литературата, която отразява първите прояви на всенародно преклонение пред неговия светъл патриотизъм, пред неговия поетичен гений. Първите бележки, статии и стихотворения за Ботев в революционния печат от 1876 г., известните опити за биография и пр. следва да бъдат оценявани и като начален израз на всенародната почит към идеите и делата му, която през следващите години придобива внушителна изява. Същевременно героичният подвиг на Христо Ботев незабавно получава известност в съседни и по-далечни страни и сродява техните народи със свободолюбивите идеали на българския народ. Така се създават предпоставки и за едно системно усвояване на Ботевата поезия в тези страни, което започва още в първото десетилетие след Освобождението. Най-сетне бележките и статиите, за които става дума, предвестяват скорошната поява на организиран научен интерес към живота и делото на Христо Ботев.

ХРИСТО БОТЕВ ПРЕЗ РЕВОЛЮЦИОННАТА 1876 ГОДИНА

(Първи прояви на всенародна почит към Ботев)¹

Илия Конев

В огромната литература за живота и делото на Христо Ботев липсва едно по-цялостно изследване за въздействието, което геният на българската нация упражнява в продължение на десетилетия върху развитието на нашата литературна и обществена мисъл. Не е бил разглеждан в по-широк план и въпросът за участието на Ботев в идейно-политическите и литературни борби на други народи. Само няколко популярни статии и най-вече студията на Минко Николов „Ботев в идейния и поетичен път на Вазов“, отпечатана през 1956 г. в книга втора от Известия на Института Ботев-Левски, както и статията „Христо Ботев в сръбската и хърватската литература“, поместена в том четвърти на Славистичен сборник, 1963 г., разглеждат отделни моменти от това толкова многостранно и така жизнено въздействие. Такъв характер има също и студията на Зденек Урбан „Дейността и творчеството на Христо Ботев и Чехия през 70-те и 80-те години на XIX век“, обнародвана през 1959 г. в книга трета от Известия на Института Ботев-Левски.

Разбира се, и без да е било специално изследвано, влиянието, за което става дума, всякога се е предполагало и подразбирано, защото Христо Ботев е най-тясно свързан с демократичните традиции в развитието на българската литература, с идейно-политическите и социални борби както у нас, така също и в други славянски и неславянски страни. Той е оная именно жива и трайна връзка между българската и световната литература, която всякога е била верен знак за свободолюбивите идеали на българския народ, за неговата мъжествена борба срещу силите на политическото робство и социалната неправда. В различни времена песните му стават достояние на литературни и революционно настроени среди в много страни, а подвигът му от 1876 г. намира своевременно стимулиращ отглас в освободителната борба на сърби, хървати, черногорци и други балкански народи. И най-общият преглед дори на излизащите тогава политически вестници ни убеждава в голямата популярност на Ботев в поробените южнославянски страни, в привързаността на революционно настроените среди към идеите и делата му. Въдъхновител по-късно на работническата класа в героичната ѝ борба срещу капитализма и фа-

¹ Част от по-голямо изследване за въздействието на Ботев върху нашия идейно-политически и литературен живот.

шизма през един дълъг и много динамичен период, безсмъртният герой от Вола е наш съвременник и неговият пример живее в социалистическия ритъм на днешното време. В минути на тежки изпитания в него са намирали упование хиляди борци, творческите търсения на поети и писатели всякога са се обогатявали с нещо ново и значително, когато са прониквали дълбоко в идейния мир на поета. Неслучайно от първите години след смъртта му до днес на него са посветени повече от 200 стихотворения, разкази и пиеси. Та не говори ли този факт повече от което и да било изследване за Ботевото влияние — толкова несъмнено и така естествено, че се е сляло напълно с представата ни за самия Ботев?

Всъщност нуждата от подобно проучване е твърде голяма, защото представата ни за въздействието на Ботевата личност върху ума и сърцата на не едно поколение, колкото и богата да е тя, е запазила само най-общото. Извън нашите знания са останали много важни, съществени подробности. А чрез влиянието си безсмъртният автор на баладата „Хаджи Димитър“ извърши не по-малко от онова, което той даде на своя народ през последното десетилетие от борбата му срещу робството на Отоманската империя. Епохално по своето значение е не само личното му дело, но също и въздействието на това дело. Същевременно едно подобно изследване открива непознати прояви на сложните и твърде специфични взаимоотношения между нашата и много други национални литератури, които са се създавали и обогатявали в процеса на тяхното развитие.

Последното десетилетие от национално-освободителната борба на българския народ е изпълнено с много революционни събития и с изключително важни по своето значение примери на саможертва пред общите национални интереси. Тъкмо в годините преди Априлската епопея Христо Ботев изявява с всичката си сила не само своя поетичен талант, но и своята идейна зрялост, своята способност да организира и насочи по пътя на общата революция на Балканския полуостров настроенията и силите на поробените от Турция народни маси. Върху настроенията на своя народ Христо Ботев влияе еднакво със стихотворенията и вестниците, които издава, с личния си пример и многобройните му статии, които били посрещани от тогавашния читател не само като присъда над поробителя, но и като гениално прозрение в утрешния ден. В случая обаче ще ни интересува мобилизиращото въздействие на Христо Ботев върху събитията и живота у нас през втората половина на 1876 г., или по-точно след героичния поход на неговата чета, която откри нова страница в национално-освободителната борба на българския народ и превърна в действителност съкровената молитва на поета:

Подкрепи и мен ръката,
та кога встане робът,
в редовете на борбата
да си найда и аз гробът!

*

Появата на Ботевата чета в дните непосредствено след обявяването на Априлското въстание се посреща като нов и твърде важен революционен акт, страстно коментиран не само в средите на българската емиграция. С цел да се вдъхнови и активизира още повече съпротивата на българския и други южнославянски народи срещу военната мощ на Отоманската империя, тогавашният печат своевременно съобщава за необичай-

ните пътници от парахода „Радецки“ и дава подробни, понякога нарочно подсилени информации за техните подвизи в борбата им за национална свобода и социална правда. Още в броя си от 25 май 1876 г. в. „Български глас“ подчертава недвусмислено, че „последното появяване на четата, която са предводи от храбрят войвода Христа Ботйова, е дала нов живот на българския народ. . .“ „Тия храбри юнаци — свидетелствува дописник на същия вестник от Свищов — бяха облечени в българска народна форма и с левове, нашити на шапките им, запалиха Рахово и като са присъединиха с жителите, заминаха за Враца и Плевен. Браво, българе!“ Вестник „Нова България“, чийто първи брой отбелязва последната журналистическа проява на Ботев, също следи отблизо бойния път на четата му и чрез информациите и статиите, които обнародва, влияе активизиращо върху създалата се революционна ситуация. Дописка от 26 май, поместена в брой втори на вестника, убеждава читателите, че „четата на Христо Ботйов е посрещната от българското население с голямо възхищение“, че навсякъде по пътя ѝ селяните масово се присъединявали към нея, в резултат на което още на втория ден тя наброявала „повече от 2,000 души“. Като коментира тези и подобни на тях „последни новини от Българско“, редакцията на вестника още в първите му броеве оценява високо революционната дързост на Ботев и неговата чета, разобличава антинародната позиция на туркофилския вестник „Дунав“, призовава широките народни маси да последват примера на героите от парахода „Радецки“¹

Цитираните тук информации и статии не са единственото доказателство за голямото обаяние на Ботев сред народа в ония дни на всеобщ революционен подем. Тогава се раждат и първите художествени творби, вдъхновени от подвига на революционера, издигнал високо факела на общонародната революция, за да озари с нова светлина нейния човешки идеал. Първата печатана песен за храбрят войвода, поместена в брой шести на в. „Нова България“ от 16 юни 1876 г. няма никакви особени художествени качества, но тя е пръв поетичен отклик и същевременно начало на оная традиция в нашата нова литература, която чрез песните на Вазов („Песен на юнаците на Радецки“, „Радецки“), Полянов, Смирненски, Вапцаров и много други поети разкри по художествен път живата, никога непресекаща връзка между Ботев и свободолюбивите идеали на българския народ. В това е и несъмненото значение на стихотворението „На Хр. Ботйова. Войвода във Врачанската планина“,² написано от малко известния възрожденски поет Христо Недялков, автор и на други художествени творби за Ботев. Защото макар да не е художествено издържано, посоченото стихотворение на Недялков е съзвучно с революционния дух на времето и отправя вниманието на читателя към най-важния фронт на национално-освободителната борба у нас непосредствено след Априлското въстание; помага ни да разберем мобилизиращото въздействие, което Ботев упражнява върху своите съвременници:

Отвѣд Дунава, голяма река,
юнак е дошъл, отчаян и млад;
народе, роб си, въставай на бой.
а вий, тирани, падайте в ад.

¹ Сравни уводната статия на брой трети от 5 юни 1876 г., както и дописката от Вдин в брой 5 на в. „Нова България“, според която Ботевата чета наброявала 3,000—5,000 души.

² Стихотворението е написано на 20 май 1876 г., а е отпечатано във в. „Нова България“ в броя му от 31 юли 1876 г.

Гръм са веч чува, куршуми плющат,
бей са захваща, страшен вик вред.
Ех, момци млади, ставайте на крак,
запейте песни, с юнака напред!...

Гори, полета в кърви облени,
ада е зинал, пада тиранин;
за юнак венци плете народа
и пее, и вика: загина Осман.

Очевидно вестта за историческия поход към свободата бързо преминава в родината на храбрите хъшове, достига до Алтън Калофер и събужда нови надежди у всички народни синове, които с дълбоко възмущение посрещат всяка новина, дошла от северозападната част на Балкана. Това събитие, хвърлило в треска националния враг, навлиза дълбоко в живота на народа, заема централно място в периодичния печат, в революционния фолклор, в художествената литература, в мислите и сърцата на хората. Същевременно и чуждестранният печат, който преди е възпроизвеждал Ботеви статии, започва да се интересува още по-интензивно от революционните събития в България и да следи всяка нова проява в бойния път на Ботевата чета. Параходът „Радецки“ плува по тихите пролетни води на Дунав и неговите необикновени пътници току-що стъпили на родна земя, а ето че по етера се носи към Белград може би първата телеграфна вест за подвига на Ботевата чета, за да стигне на следващия ден чрез сръбския печат до въстаналата Херцеговина, до подготвящата се за война с турския поробител Сърбия:

Телеграма до редакцията на в. „Изток“ в Белград

Днес в 11 ч. на парахода „Радецки“ повече от 200 пътници българи неочаквано облякоха войнишки дрехи и калпаци, те имали в себе си револвери, а пушки и сабли извадиха от много сандъци и под командата на опитните войводи Христо Ботев и Давид Тодорович и много техни офицери заставиха капетана и машиниста да спрат парахода на българския бряг между Рахово и Лом-паланка. Те развяха знамена с тръба, прогласявайки началото на похода. Слезнаха от парахода и викайки „Да живее България“, „Да живеят въстаниците“, „Да живее славянството“ отправиха се, очевидно към селото, пеейки революционни песни. Да живеят и да се увеличават непрекъснато...¹

Така фактически периодичният печат на времето открива една нова летописна страница, която непрекъснато ще бъде попълвана с нови данни и подробности, за да поддържа всякога Ботевия пример като важен стимул в революционната борба срещу господството на Отоманската империя. Войводата е жив, четата продължава своя героичен път и е постигнала много победи в люта битка с врага, към нея непрекъснато се приобщават български и сръбски патриоти, близък е часът на очакваната свобода и народът трябва да оказва все по-мъжествена съпротива на националния потисник — ето главните аргументи и призови, които се съдържат в различните информации за Ботевата чета. В периодичния печат се редят дописки от Видин, Търново, Свищов, Враца, София, Цариград и други места, въввлечени в голямата национална битка. „Четата на храбрият войвода Христа Ботйова — четем в една от тези дописки — откато при-

¹ За аналогични случаи вж. поменатата студия на чешкия славист Зденек Урбан: Дейността и творчеството на Христо Ботев и Чехия през 70-те и 80-те години на XIX век.

стигна и по нашите страни е възволновала цял округ. Аз мисла, че няма да са мине ни една неделя и сичкият наш округ ще бъде присъединен с тая храбра чета под управлението на този умен предводител. . .¹ „Един от въстаниците от троенските гори ми разказваше — пояснява друг дописник на в. „Български глас“ — че при Демир Капия (Железните врата) Ботйов и някой си Иваница заобиколили до 2,000 души редовна войска, които отишле да ги нападнат, но от тая войска не останало ни един жив. . . Почнаха пак да са чуват радостни известия, но сега вече тия ще бъдат за назе много радостни, защото въстаниците си имат свое правителство в Балканът и оттам са управляват твърде умно. Ботйов е президент“ (к. м.).²

Провъзгласен в такава неспокойна, бурна атмосфера за пръв президент на нова България, Христо Ботев задържа вниманието на прогресивния печат и вдъхновява справедливата борба на своите съотечественици. По страниците на вестници и списания с прогресивно направление не срещаме дори нито едно кратко съобщение за неговата кончина. Всички дописки го представят и през м. август като жив и храбър предводител на чета, която громи силите на врага. Според едни от тези дописки той е в Стара планина, а според други пък — във Витоша, където продължава да осъществява предначертаната програма. „Научих се из достоверен източник — съобщава един от кореспондентите на в. „Български глас“ — че нашият храбър войвода Христо Ботйов са намирал във Витош планина. Имало още един войвода, който предвождал една чета от 500 души и бързал да се присъедини с Ботйова“. А сръбският печат известява чрез дописка от Свищов: „Търговци, които са дошли тук при нас, разправят, че четата на Христо Ботев е влязла тържествено във Враца и е посрещната от тамошните граждани. . . Днес тази чета има 1,500—2,000 четника, приближила се е до София, а софийската младеж се присъединила към нея“.

Трябва да се предполага, че авторите на подобни дописки, които в едно и също време представят Ботев на различни места, са отразявали вярно онова, което е стигало до тях чрез народната мълва и дълго не са знаели за смъртта на пламенния български революционер-демократ. По всяка вероятност легендата за него, станала предмет на не една дописка и информация, е произлязла от самите четници и е била съзнателно разпространена от тях, за да се избави национално-освободителната борба от евентуално раздвояване на силите. В това всъщност се и състои голямата заслуга, която създателите на легендата имат пред историята на своя народ. В един важен исторически момент чрез нея те поддържат бойния дух на въстаналия народ, укрепват неговата вяра в благополучния край на борбата, потвърждават правдивостта на голямото прозрение на Ботев:

Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира! . . .

*

Когато след три-четири месеца вестта за смъртта на Ботев става всенародно достояние, периодичният печат продължава да утвърждава неговото дело, изтъквайки с още по-голяма сила прогресивния му характер. Сега вече легендата за многобройния състав и невероятните подвизи на четата бива изместена от стремеж за обективен, дълбоко обоснован анализ

¹ В. „Български глас“, 1. бр. 9, 15 юни 1876, стр. 35.

² В. „Български глас“ 1. бр. 13, 13 юли 1876, стр. 51.

на Ботевото дело, за да се посочи още тогава мястото му в националната ни история. Появяват се първите литературни бележки и статии, в които се дава висока оценка на всичко, с което Ботев обогатява идейно-политическото и литературно развитие на българския народ. Същевременно тези бележки и статии са породени от нуждата да се активизира въздействието на Ботев върху нашия политически и литературен живот, всякога да се поддържа свеж спомена за неговия подвиг, в което ни убеждават и най-обикновени факти. В броя си от 24 декември 1876 г. в. „Български глас“ известява своите читатели, че в градовете Галац, Браила, Букурещ, Олteniца, Гюргево, Александрия, Турно Магурели и Исмаил бил пуснат в продажба стенен календар с лика на Ботев.¹ Все по същото време бива отпечатан отделно и разпространен Ботевият портрет. А в броя си от 20 ноември редакцията на цитирания вече вестник съобщава: „Излязло е обявление за книгата „Жизнеописанието на Христа Ботйова“ от г-на Кира Тулешкова. Христо Ботйов загина храбро, неустрашимо за отечеството ни България наедно с неговите неустрашими юнаци. Имената на подобни храбри юнаци трябва винаги да останат вечно незабравими в нашата народна история и техните деяния също трябва да са стараем да ги обнародваме публично, за да може да се даде вярно и точно определение и оценение (на делата, б. м.), които подобни храбри мъже са извършили. . . Ние още не сме видели тая книга, но смеете да я рекомандуваме, защото ни са познати действията на Христа Ботйова“.² Скоро подобни обявления биват последвани от изследването на Филип Симидов за четата на Христо Ботев, обнародвано последователно в няколко броя на в. „Нова България“. То е плод на непосредственото участие на автора в национално-освободителните борби на българския народ и цели да разкрие не само романтичния унес на героите от парахода „Радецки“, но и своевременното им въздействие върху хода на политическите събития в освобождаваща се България³, да покаже естествения пиетет към тях.

Заслужава да отбележим още съобщението на Киро Тулешков за написаната от него през 1876 г. драма под заглавие „Българското въстание в България на 1876 г. . .“, която започва с Априлското въстание и „заключава с Цанка Дюстабанова и Христа Ботйова“.⁴ Две години по-късно Стоян Заимов започва да работи върху свое съчинение в две части, озаглавено „Истинска повест“, в което Ботев заема централно място.⁵ И двете произведения са опит да бъде художествено пресъздаден образът на безсмъртния борец за свобода и социална правда.

Да се проучи подробно биографията на поета и революционера Ботев, да се фиксира и най-страничният факт, свързан с живота и дейността на неговите бойни другари, които с кръвта си изписаха една от най-светлите страници в новата история на българския народ, да се създадат

¹ От писмо на редакцията до Г. Захмански в град Фокшан, отпечатано в бр. 37 на в. „Български глас“ от 19 февруари 1877 г. узнаваме, че стенният календар бил разпродаден веднага след отпечатването му.

² Макар редакцията на вестника да съобщава, че книгата е сложена под печат и предстои нейното издаване, както е известно, тази първа биография на Ботев не е излязла. В своите изследвания за Ботев Иван Клиничаров и Михаил Димитров съобщават, че притежават ръкописен екземпляр от същата биография.

³ От едно съобщение в брой 61 на в. „Нова България“ узнаваме и за намерението му да издаде отделна брошура „Четата на Хр. Ботйов“ като пореден номер от цяла една библиотека под общо заглавие „Съвременни записки“.

⁴ В. „Български глас“, I, бр. 14, 20 юли 1876, стр. 56.

⁵ Български исторически архив при Народна библиотека „Кирил и Методий“, фонд Стоян Заимов, II А, 8656.

художествени творби за извършения от тях подвиг, — ето задачата, която самият живот поставя пред нашата наука и литература още в дните на революционната 1876 г. Несъмнено, движени от такова съзнание, немалко наши литературни и революционни дейци, обединени около централните вестници тогава („Нова България“, „Български глас“ и отчасти „Стара планина“) актуализират чрез своите творби делата на Ботев, разкриват тяхното национално значение. Следва да се подчертае, че още в средата на 70-те години, когато в периодичния печат се появяват първите бележки и статии за Ботев, нашата наука възприема един по-широк критерий за характера и значението на делото му, разглеждайки го като най-високо завоевание на българската революционно-демократическа и литературна мисъл. Прогресивната ни общественост е съзнавала напълно, че Христо Ботев „обезсмърти своето име, а заедно с него и идеите на българската политическа самосвест (к. м.) . . . и даде на цял свят да разбере що ще каже българска самоотверженост, що ще каже смелост в народните нид вижения“.¹

Появявала трудно във вестта за смъртта на Ботев, тъй като и през м. октомври 1876 г., както узнаваме от бележката в брой 22 на в. „Стара планина“, „разказите на разните очевидци и другари негови били много противоречиви“, редакцията на в. „Стара планина“ оценява Ботевото дело като с нищо неоспоримо доказателство за високите достойнства и революционната способност на българския народ да извоюва своята свобода. Както във вестниците „Нова България“ и „Български глас“, така и тук² се срещат полемични бележки срещу клеветническите писания на в. „Право“ и други реакционни органи, като недвусмислено се подчертава тясната връзка между Ботевия пример и жизнените интереси на народа. Така в своя полемична бележка срещу една тенденциозна статия във в. „Исток“ за сръбско-българските отношения редакцията на в. „Стара планина“ съвсем определено заявява: „Народ, който има такива патриоти, като Ботева, които, без да гледат на пречки и опасности, измислят такива смели и гениални постъпки като величествената по замисъла си постъпка на вапора „Радецки“, за да се притекат на помощ на братята си, които се бияха за свободата на отечеството си. . .“, такъв народ не може да бъде упрекван в обвинения, които свободно му преписва реакционният сръбски вестник „Исток“.³ Съвсем очевидно е, че правилната оценка на Ботевото дело, която впоследствие се допълва и обогатява от марксистката наука, се ражда и отстоява в борба с ония сили, срещу които Ботев воюва така енергично през целия свой съзнателен живот. И това е естествено за личност като Ботев. Народът, видял в примера му пълно покритие на думи и дела, се вдъхновява от него в своя революционен устрем и възторженото си отношение превръща в оценка на цялостната му дейност. Активното разпространение на легендата за юначните подвизи на предвожданата от Ботев чета в Софийско и Витоша през летните месеци на 1876 г., кратките полемични бележки и първите по-обстойни статии в периодичния печат, за които се говори тук, са едновременно начален израз на Ботевото участие в нашето идейно-полити-

¹ В. „Стара планина“, 1. 1876, бр. 5, стр. 2.

² Редактор на този вестник е Стефан Бобчев. Неговата дейност е твърде противоречива по характера си още през разглеждания период. В случая обаче се взема под внимание само защитата му на Ботев, която представлява положителен момент в журналистическата му дейност.

³ В. „Стара планина“, 1. бр. 8, 4 септември 1876, стр. 2.

ческо развитие тогава и на възторженото отношение, което народът има към него. При това съвсем естествено е да приемем поменатите бележки, статии и незавършени опити за биография като начало на оня научен интерес към Ботевото дело, който през 80-те и 90-те години на миналия век получава по-спонтанна и организирана изява.

*

Революционната 1876 г. бележи начало и в по-широкото усвояване на Ботевата поезия. Изумителният поетичен талант на Ботев, както е известно, бе забелязан и поздравен най-първо от създателя на новобългарската поезия Петко Славейков още в 1867 г., когато в хумористичния вестник „Гайда“ бива отпечатано стихотворението му „Майце си“. По-късно неговите поетични творби са били четени с голям интерес и своевременно преписвани в различни сборници. Познат е случаят с ръкописните сборници в читалището в Бяла черква, както и с личното тевтерче на Васил Левски, в което намираме препис от стихотворението „На прощаване“. Някои от Ботевите стихотворения били изпълнявани като народни песни преди и след появата им в революционния емигрантски печат. „Фактът, че едни от мелодиите на Ботеви песни се явяват нотирани печатно още в първото десетилетие след Освобождението, — пише с основание Иван Камбуров — показва, че те са били вече извънредно популярни“.¹

Ала сега, когато се подготвя и пламва Априлското въстание, когато Ботев превръща „ръцете си на чукове, кожата си на тъпан и главата си на бомба“ и се втурва с цялата си енергия в решителната борба „със стихииите“, нараства значително интересът и към неговата поезия, активизира се още повече нейното идейно-политическо и естетическо въздействие върху народа. Сега именно тя става знаме в борбата за национално освобождение и социална правда, започва масово да се възприема като мощно революционно средство. В броя си от 5 юни 1876 г. в. „Нова България“ възпроизвежда една от Ботевите статии във в. „Знаме“, която ни поразява с анализа на политическата обстановка в поробена България; в броя си от 12 август 1876 г. същият вестник препечатва стихотворението „Дякон Васил Левски“, а два месеца по-късно (бр. 50) — и стихотворението „Към братя си“. Изборът не е случаен. Едното от тях разкрива дълбоките противоречия в съвременното на поета общество и породените от тези противоречия душевни терзания, другото възпява безсмъртието на най-светлата личност в нашето национално-освободително движение, а двете заедно приобщават читателя към свободолубивите идеи на пламналата революция. Поместени заедно с други художествени творби (Вазовото стихотворение „Радецки“, откъси из поемата „Горски пътник“, стихотворенията от непознат автор „Прошка“, „Христо Донев“ и пр.) тези стихотворения създават във вестника една особена атмосфера, в която изпъква на преден план величието на техния автор, а патосът на революцията придобива действена сила.

Но един друг факт говори още по-убедително за нарасналия интерес към Ботевата поезия и за нейното активизиращо се въздействие върху идейно-политическото и литературното развитие на българите. Издадената през 1875 г. малка книжка „Песни и стихотворения“ от Христо Ботев и Стефан Стамболов намира сега, през революционната 1876 г., сравнително

¹ Иван Камбуров, Мелодиите на Ботевите песни, Христо Ботев, Сборник по случай сто години от рождението му, С. 1949, стр. 377.

широка популярност сред българската патриотична емиграция в Румъния и сред прогресивно настроените среди във вътрешността на страната. Тя се пренася и разпродава нелегално от куриери и други дейци на революционната организация, сред които личат известната революционерка баба Тонка Обретенова и дъщеря ѝ Петрана Обретенова. От кореспонденцията им с близки и познати революционни дейци научаваме някои важни подробности за проявявания интерес към стихосбирката в Гюргево, Русе, Горна Оряховица и другаде. „Мила мамо. . . , Тези три кутии куршуми — четем в писмото на Никола Обретенов от 20 януари 1876 г. до баба Тонка Обретенова — ще ги дадете на Стамболовov брат, за което ще приемете 16 франка и ще ни ги проводите. „Песнопойката“ пак нему ще дадете“¹. Янко Ангелов, учител в Гюргево и отговорник за пренасянето на комитетската кореспонденция между Гюргево и Русе, пише на своя приятел Тома Кърджиев: „Провождам Ви 78 „Песнопойки“. Проводете ги за горе.“² Потребни са. Искане ги с особено писмо“³ (к. м.). Твърде важно е обстоятелството, че през 1875—1876 г. с песните на Ботев живее и Иван Вазов, който и под тяхно въздействие усвоява „ново обществено-литературно верую“, което „го свързва с революционно-реалистичната линия на нашата предосвободителска литература.“⁴

Подобни данни се съдържат и в други документи на епохата.⁵ Всички те разкриват начина, по който единствената стихосбирка на Ботев била разпространявана заедно с комитетското оръжие, за да се постави веднага в служба на големите национални задачи.

Когато днес препрочитаме спомените на съвременниците му, колкото и противоречиви и неточни да са в отделни случаи, чувстваваме онай нагорещена атмосфера, в която българските революционери и емигранти са пеели Ботевите песни, изразявайки чрез тях свои мисли, настроения, заветни идеали. В това отношение авторите на различните спомени са единодушни: те или са слушали сам Ботев да им декламира „Хайдуги“, „На прощаване“, „Хаджи Димитър“, или сами са подемали в хор революционните му песни. „Прочее, — говорел пред своите бойни другари Никола Кючуков — молете бога да даде сила и здраве на безстрашния ни войвода, за да може с успех да завърши светото ни предприятие. . . Да живее България, да живее Ботев! Ура. . . ! Ехото процепи въздуха, а след това всички запяхме „Жив е той, жив е, там на балкана“. . . Песента „Жив е той, жив е, там на балкана“ цепеше въздуха. Това беше прелест!“⁶

Активното навлизане на Ботевата поезия дълбоко в народния живот е засвидетелствувано още и от един кратък пътепис на Стефан Бобчев, озаглавен „От Одеса в Белград“, напечатан последователно в броевете на в. „Стара планина“ след 18 август 1876 г. Авторът на този пътепис

¹ Априлското въстание 1876 г. Сборник от документи, том I. Съставители: Кирила Каратеодорова, Бонка Тодорова-Петкова, Виктория Тилева. Под редакцията на проф. Ал. К. Бурмов, С., 1954, стр. 76.

² В писмото на същия от 15 март 1876 г., поместено в цит. сборник, стр. 150, се казва, че исканите екземпляри трябва да бъдат препратени в Горна Оряховица. В писмото си до Сидер Грънчаров в Гюргево Стефан Стамболов още на 25 януари 1876 г. пише от Горна Оряховица: „Бай Димитър, ако е взел от „Пес (нопойките)“ да ми изпрати 50-60. Тук много се (търсят)“. (Цит. сборник, стр. 66).

³ Цит. сборник, стр. 159.

⁴ Минко Николов, Ботев в идейния и поетически път на Вазов, Известия на Института Ботев-Левски, книга втора, 1956, стр. 122.

⁵ Вж. в сб. „Априлско въстание 1876 г.“, том първи, стр. 54, 87, 89, 178, 185.

⁶ Ал. Бурмов, Хр. Ботев през погледа на съвременниците си, София, стр. 256, 268; вж. още стр. 75, 97, 107, 136 и др.

не е бил идеен сподвижник на хъшовете, не е търпял техните материални лишения и никога не се е родее с техните свети политически идеали, макар като българин да е желаел освобождението на своя народ и с немалко положителни моменти в дейността си тогава да е подпомагал неговата освободителна борба. Ала толкова по-характерно е признанието му за популярността и въздействието на Ботевата поезия. В поменатия пътепис, посветен на приятеля му в Сърбия Иво, той пресъздава отделни епизоди от живота на българската патриотична-емиграция в Румъния, прави бегла характеристика на обстоятелствата, при които тя е действувала, дава своеобразен израз на революционното настроение, обхванало широки народни маси, дава най-сетне доказателство и за несъмненото присъствие на Ботевата поезия в тази неповторима атмосфера. Той пише: „Слънцето отиваше да си залезе до небосклона; небето беше тихо и глъбаво; на изток месеца се задаваше през няколко разхвърлени сиви облачета; тих ветрец повя и аз осетих в себе си нещо приятно, което ме караше да си попея. И аз запях:

Ти ли си, мале, тъй жално пяла,
ти ли си мене три годин клепа,
та скитник хода нещастен ази
и срещам това, що душа мрази

.....

И аз сам не зная как ми дойде на ум тази песен. Но тя ма накара, вярвай думата ми, да са насълзя. Ти знаеш защо. . .¹ Тук (в Букурещ, б. м.) са живеели по-последно Л. Каравелов и . . . Х. Ботйов, юнак на приключението с парахода „Радецки“, който обезсмърти своето име, а наедно с него и идеите на българската политическа самосвест“².

Революционният емигрантски печат, който продължава линията на в. „Знаме“, разпространяваната през 1876 г. стихосбирка „Песни и стихотворения“, напълно съзвучна с духа и задачите на епохата, историческият подвиг на Ботевата чета — ето едни от главните предпоставки за популярността и несъмненото въздействие на поезията му върху мислите и делата на българската патриотична общественост в самото навечерие на Освобождението. Това въздействие допълва влиянието на Ботев-революционера, слива се с него напълно и става фактор на идейно-политическото и културно развитие на българите. Положителните му последици откриваме както в непосредствената революционна дейност на участниците в национално-освободителното движение, в бита и приповдигнатото настроение на широките народни маси, така също и в новите художествени творби, с които се обогатява нашата национална литература.

Стихотворения като „Поп Сава Катрафилов“, „Духни ветре, духни да развееш“, „Прошка“, „Христо Донев“ и други, поместени в поменатите тук вестници от 1876 г., възникват под непосредственото влияние на Ботевата поезия. Колкото и скромни да са поетическите възможности на техните автори, тези стихотворения имат известно литературно-историческо значение, защото внасят в българската поезия след Априлското въстание мотивите и идейно-естетическата атмосфера на Ботевото поетично творчество. Особено ярка е тематичната им връзка с „Хаджи Димитър“, „Обесването на Васил Левски“, „Хайдути“. И в тях над ранения борец за свобода бди „сокол — юнашка птица“, природата е притаила дъх и се поставя изцяло в помощ на страдащия герой, който и в последния час

¹ В. „Стара планина“, 1, 1876, бр. 4, стр. 3.

² В. „Стара планина“, 1, 1876, бр. 5, стр. 2.

от живота си е изпълнен с грижа за съдбата на народа, с грижа за края на борбата. Разбира се, тези стихотворни подражания нямат и не са могли да имат идейно-естетическата сила на Ботевите образци, но те пораждат сходни мисли и настроения, в което е и тяхното безспорно значение. Ето само една малка илюстрация на това сходство, взета от стихотворението „Духни, ветре, духни да развееш. . .“:

Лети птица над върхи високо,
грозно граче, крилете си шири,
вредом гледа и в доли дълбоко
съзря юнак, че под дърво лежи.

Сви се сокол, таз юнашка птица,
долу над глава юнаку кацна,
кой си тежки рани с вода плиска
и ги бърше с трева балканска. . .

— Ах, майчице, ако аз загина.
търси, мамо, моите бели меса
по тез скали, по таз долина,
по тез наши с кръв поени места. . .

Пушката ми и сабля ми змийка,
майко мила, в дома да прибереш,
и когат' пак свобода: „бой“ вика,
малкому си сину да ги дадеш. . .

Юнак дума недоизговори,
тежко издъхна, глава си люшна,
очи мътни грозно си затвори,
ръка пусна, сабля, пушка падна. . .

(Из „Духни, ветре, духни да развееш. . .“)

Несъмнено, авторът на цитираното стихотворение е под силното влияние на Ботевата балада. От нея той взема не само отделни изрази, но и самата идея за безсмъртието на народния герой, която преминава като основен мотив и в други поетични творби. Нещо повече, едно от тях ни отвежда при гроба на Ботев и напомня отново за възпитите в „Хаджи Димитър“ самодиви, които обсипват с толкова нежни грижи ранения юнак:

Навред бе глухо, навред мълчанье,
не чувам нийде песен, риданье,
виждам до меня пръст са чернее,
до нея дева сълзи си лее.
„На тази трева, под тази шума,
лежи тук Ботев“ — леко продума!

Скочих от коня, прегърнах гроба
с чувства святи, без страх, без злоба. . .¹

Особено характерно в това отношение е ранното поетично творчество на Иван Вазов, което под благотворното въздействие на Ботев и създамата се революционна атмосфера придобива след Априлската епопея здрав обществен смисъл. Стихотворението му „Радецки“ е първата поетична прослава на Ботевата личност, от която през 1876 г. се вдъхновяват, както видяхме, и други наши поети и книжовници. Връзката между

¹ Х/ристо/ Н/едалков/, При гроба на Ботев, в „Стара планина“, II, бр. 63, 14 април 1877, стр. 2.